



# OĞUZ GRUBU TÜRK KAHRAMANLIK DESTANLARINDA KADIN

DR. ASUMAN GÜNEŞ ULUS\*

Destan kahramanları, milletlerin insan tipi özelliklerini, ideallerini, hayat felsefelerini ve tarzlarını, inançlarını, faziletlerini üzerlerinde taşıyan üstün vasıflarla donatılmış örnek kişilerdir. Destan anlatıcısı, gerek var olan kültürü yansıtan gerekse idealize edilmiş kişiliklere sahip bu kahramanların hikâyeleri aracılığıyla yeni nesli hem eğlendirme hem de eğitime amacı taşımaktadır. Zamanla değişen sosyal şartlar, kültürel özellikler, başta kahraman olmak üzere destanda yer alan bütün insan tiplerine yansır. Kadın tipler de bu değişimden büyük ölçüde etkilenmektedir. Öncelikle merkez kahramanlık rolünü erkeklere bırakmış, yaşam şekli, idealleri, değerleri, statüsü birtakım değişikliklere uğramıştır.

Destanlardaki kadın tiplerin belirlenmesinde genellikle onların erkeklerle olan münasebetleri ölçüt alınmıştır. Nitekim merkez kahraman erkektir ve onun annesi, eşi, kız kardeşi ancak onun hayatındaki rolü ölçüsünde destanda yer bulmuştur. Dinin ön planda olduğu anlatılarda ise kadın tiplerin belirlenmesinde, onların din karşısındaki tutumları ölçüt alınmıştır. Örneğin Hz. Ali cenknamelerinde görülen kadın tiplerini, İsmet Çetin şu şekilde tasnif eder:1. Müslüman kadın tipler 2. Sonradan Müslüman olan kadın tipi 3. Müslüman olmayan kadın tipi (Çetin, 1997: 179-189).

\* Gazi Üniversitesi Türk Dili Bölümü Öğretim Görevlisi.

Destan kahramanları, milletlerin insan tipi özelliklerini, ideallerini, hayat felsefelerini ve tarzlarını, inançlarını, faziletlerini üzerlerinde taşıyan üstün vasıflarla donatılmış örnek kişilerdir. Destan anlatıcısı, gerek var olan kültürü yansıtan gerekse idealize edilmiş kişiliklere sahip bu kahramanların hikâyeleri aracılığıyla yeni nesli hem eğlendirme hem de eğitime amacı taşımaktadır. Zamanla değişen sosyal şartlar, kültürel özellikler, başta kahraman olmak üzere destanda yer alan bütün insan tiplerine yansır. Kadın tipler de bu değişimden büyük ölçüde etkilenmektedir.

Erkek egemenliğinin çok baskın olmadığı toplumlara ait destanlarda kadınların sadece erkek dünyasındaki yerine göre sınıflandırılmadığı, kimi zaman merkez kahraman özellikleri taşıdığı ve daha bağımsız olduğu görülür. C.K.Lebedeva, Uzak Kuzeydeki epik destanları karşılaştırarak onların konularını tip yönünden şöyle gruplandırır (Lebedeva, 1982: 16-70, İbrayev'den, 1998: 72-73) :

1. Erkeklerden ayrı yaşayan kadınlar,
2. Kadın şamanlar,
3. Kadın destan kahramanının olgunluğa erişmesi,
4. Kadın kahramanların kendilerine eş araması,
5. Kadın kahramanın öç alması,
6. Genç kahramanın yetişmesi,
7. Kahramanın öç alması,
8. Kahramanın evlenmesi,
9. Boy ve kabile arasındaki anlaşmazlıklar ve savaş.

Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında merkez kahraman kadın değildir. "Türk destanlarındaki kadın tipler, merkezî kahramanın yanında yer alan, tehlikeli durumlarda onlara yardım eden, hatta zaman zaman Bamsı Beyrek ve Kanturalı Boyları ile Manas Destanı'nda olduğu gibi, kahramanlarla birlikte at çapan, yay kuran, güreşen ve savaşan ama hep ikinci plânda olan tiplerdir." (Özkan, 1992: 298)

Türk destanlarında kadınlar, genellikle ailedeki ve karşı cins karşısındaki işlevleri

bakımından ele alınmaktadır. Biz de çalışmamızda Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında yer alan kadınların konumunu, rolünü, geçirdiği değişimleri incelerken destanın anlatıldığı toplumun özelliklerinin, geçirdiği kültürel değişikliklerin, anlatıcının ve dinleyici kitlenin özelliklerinin, kısacası sosyal bağlamın destanı doğrudan etkilediği fikrinden hareketle incelememizi işlevsel yönetime göre yapmayı amaçladık.

Antropoloji, insanlar ve davranışları hakkında genellemeler üretmeye ve insan çeşitliliğini mümkün mertebe anlamaya çalışan bir bilimdir. Kültürel antropoloji ise toplumun hayat modelleri üzerine yoğunlaşan bir antropoloji dalıdır (Haviland, 2002: 33, 37). “Antropolojik yöntem” olarak da bilinen işlevsel yöntem, antropolojinin halk bilimine olan yakınlığından dolayı, halk bilimi ve özellikle de halk edebiyatını inceleyen antropologlar tarafından geliştirilmiş, bağlam merkezli halk bilimi yöntemlerinden biridir. İşlevsel yöntemin temsilcileri arasında Bronislaw K. Malinowski, Franz Boas, Margerat Mead, Mellville Herkovits ve Ruth Benedict gibi ünlü antropologlar bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2002: 223).

Malinowski, işlevciliğin genel aksiyomlarını şöyle açıklar:

*“a. Kültür özünde araç olan bir aygıttır; insan, çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi sürecinde karşılaştığı özel, somut problemleri onun sayesinde daha iyi çözme durumunda olur.*

*b. Kültür bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistem içerisinde her parça bir amaca hizmet eden bir araç olarak bulunur.*

*c. Kültür, çeşitli unsurları birbirine bağlı olan bir bütündür.*

*d. Böyle eylemler, önemli yaşamsal ödevler çevresinde kurumlar hâlinde örgütlenmiştir. Sözelimi aile, klan, köy, kabile gibi, ekonomik işbirliği için, politik, hukuksal veya eğitsel etkinlikler için örgütlenmiş birlikler gibi.*

*e. Dinamik açıdan, yani etkinliğin türüne göre kültürde bazı yanlar ayırt edilir. Sözelimi eğitim, toplumsal denetim, ekonomi, bilgi sistemleri, ahlak ve inanç, yaratıcı ve sanatlı anlatım biçimleri gibi.”* (Malinowski 1992: 21-22)

Malinowski, kültürün esas işlevinin, insanın temel ve türetilmiş gereksinimlerini karşılamak olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre her bir biyolojik gereksinim, bir kültürel sisteme yol açmakta, gereksinimleri karşılayan kültürel uygulamalar ise, yeni kültürel gereksinimleri türetmektedir. Malinowski'nin, temel (biyolojik) gereksinimleri ve kültürel karşılıklarını sıraladığı aşağıdaki tabloda, kültürel cevaplar, aynı zamanda halk biliminin incelediği konuların bir listesi niteliğindedir (Malinowski, 1992: 105) :

Biyolojik GereksinimKültürel Karşılık

- |                      |                                       |
|----------------------|---------------------------------------|
| 1. Metabolizma       | 1. Beslenme sistemi                   |
| 2. Üreme             | 2. Akrabalık                          |
| 3. Bedensel rahatlık | 3. Konut                              |
| 4. Güvenlik          | 4. Korunma ve savunma                 |
| 5. Hareket           | 5. Faaliyetler ve iletişim sistemleri |
| 6. Büyüme            | 6. Eğitim                             |
| 7. Sağlık            | 7. Hijyen                             |

Türetilmiş (kültürel) insan gereksinimi, ihtiyaç karşılayıcı bir kurum oluşturmaktadır. Malinowski, bu kültürel buyrukları ve onlara karşılık gelen tepkileri (kültürel kurumlar) şöyle tablolaştırır (Malinowski, 1992: 131) :

| Buyruklar  | Tepkiler (Kurumlar)   |
|--|-----------------------|
| 1. Üretim ve tüketim mallarıyla ilgili kültür aygıtı kurulmalı, kullanılmalı, beslenmeli ve yenilenmelidir.  | 1. Ekonomi            |
| 2. Teknik, töre, yasa ve ahlak hükümlerinin işlemleri ve uygulanmaları sağlanmalıdır.  | 2. Toplumsal denetim  |
| 3. Tek tek kurumları besleyen insan malzemesi yenilenmeli, biçimlendirilmeli, yetiştirilmeli ve kabile geleneğinin tüm bilgisiyle donatılmalıdır.                | 3. Eğitim             |
| 4. Her kurumda otorite belirlenmeli, güç araçlarıyla donatılmalıdır; düzenlemelerini yürütebilmesi için bu otoritenin eline bütün yardımcı araçlar verilmelidir. | 4. Siyasal örgütlenme |

W. Bascom'a göre, Malinowski'nin bağımsız bir metni ölü bir metin olarak görmesi, folklorun sosyal bağlamına, yani kültürle folklorun ilişkisine ve folklorun işlevlerine ışık tutar. William Bascom'un folklorun çok sayıdaki işlevi arasından önemli gördükleri şunlardır (Bascom, 1954: 335) :

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi
3. Eğitim veya kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi

Türk halk bilimcilerden İlhan Başgöz, W. R. Bascom'un saydığı yukarıdaki işlevlere ek olarak "protesto işlevi" olarak adlandırılan son bir işlev daha eklemektedir (Başgöz, 1986: 181-191).

Muhsine Helimoğlu Yavuz, "Masalların İşlevi" adlı çalışmasıyla işlevsel halk bilimi çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Muhsine Helimoğlu Yavuz, masallardaki kadın kahramanların işlevsel özellikleri ve iletileri ulaştırmadaki rollerini açıklarken kadınları başlıca yedi grupta değerlendirir (Yavuz, 1999: 55) :

1. Mutluluğu yakalamak için uğraş veren, olayların gidişini yönlendiren akıllı, vefalı, özverili, direşken kadınlar
2. Kıskanç ve iftiracı kadınlar
3. Kötü kalpli üvey anneler, büyücü kadınlar ve acımasız dev analar
4. Cinsel tacizlere uğrayan kadınlar
5. Eşlerine ihanet eden kadınlar
6. Yalan ve kurnazlıkla mutluluğa ulaşmak isteyen kadınlar
7. Akılsız, beceriksiz, sağduyusuz kadınlar

Muhsine Helimoğlu Yavuz, bir toplumun masallarında yer alan kadınların, o toplumun kadınlarına bakış açısını yansıttığını belirtir. Sonuç olarak toplumumuzun masal kadınları da gerçek yaşamda olduğu gibi, tükenmez bir uğraş içindedir ve yaşama karşı her zaman savunmadadır. Bu kadınlar, mutsuzluğu mutluluğa dönüştürebilmek için, bir siyacı sabırla, yaşamları boyunca uğraşır dururlar ve yaşama bağlıdırlar. Yaşanılan toplumsal yozlaşmalar, sarsılan değer yargıları sonucu, bu tür iletilere gereksinim duyulmuş ve bunları içeren masallar yaratılmıştır (Yavuz, 1999: 69).

**Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgati't-Türk'ün girişinde belirttiği üzere, çok geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuş, oldukça köklü bir geçmişe ve kültürel varlığa sahip olan Oğuz toplumuna ait kahramanlık destanlarındaki kadınların incelenmesinin, konuyla ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı kanısındayız.**

Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında merkez kahraman kadın olmadığı için, onların yaşamları doğumdan ölüme kadar, çeşitli geçiş dönemleriyle birlikte anlatılmamakta, dolayısıyla "kadın kahraman kalıpları" türünden bir incelemeye meydan vermemektedir. Erkekler için bir kahramanlık kalıbından söz edilebilirken sosyokültürel değişime paralel olarak konumu değişen kadınlar için bir kahramanlık kalıbı söz konusu değildir. Bu çalışmada, metinlerdeki kadın tipler, işlevleri yönünden incelenirken aynı zamanda destanın işlevleri açısından bunun nasıl kullanıldığı; toplumun kabullerine uygun mesajlar veren veya destanı o kabuller doğrultusunda yönlendiren anlatıcının etkisi de araştırılmaya çalışıldı.

Çalışmamızın Oğuz grubu Türk kahramanlık destanları ile sınırlandırılmasının başlıca sebebi, bu gruba ait destanların benzer özellikler (kahramanlar, motifler, epizotlar, olaylar...) taşımamasıdır. Aynı boya ait, ortak veya benzer kültür çevrelerinde oluşmuş ve yaşamış olan bu destanların, kadınların yeri ve rolü açısından benzer tabakalardan oluştuğu, benzer değişimlerden geçtiği görülmektedir. Bu eserlerin tür bakımından ne tamamıyla mitolojik eser ne de tamamen halk hikâyesi olduğu söylenebilir. Bu eserlerin tür bakımından ortak

tarafı mitolojik motifler içermekle birlikte kısmen halk hikâyesine de yaklaşmış kahramanlık destanları olmalarıdır. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgati't-Türk'ün girişinde belirttiği üzere, çok geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuş, oldukça köklü bir geçmişe ve kültürel varlığa sahip olan Oğuz toplumuna ait kahramanlık destanlarındaki kadınların incelenmesinin, konuyla ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı kanısındayız.

Çalışmamızda kadın unsurunu incelediğimiz Oğuz grubu Türk kahramanlık destanları şunlardır:

1. Oğuz Kağan Destanı
  - a. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı
  - b. Reşideddin Oğuznâmesi
  - c. Şecere-i Terâkime'de bulunan Oğuznâme
2. Dede Korkut Destanı

3. Köroğlu Destanı (Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan varyantları)
4. Yusuf Bey - Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı
5. Dövletyâr Destanı

Çalışmamızda Oğuz Kağan Destanı'nın W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından 1932'de Almanya'da, daha sonra da 1936 yılında İstanbul'da yayımlanan Uygur harfli nüshası (Arat, 1987: 605-672); Zeki Velidi Togan tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayımlanan (Togan, 1982) "Reşideddin Oğuznâmesi" ve Ebülğazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Terâkime" adlı eserinde "Reşideddin Oğuznâmesi"nden yola çıkarak oluşturduğu nüsha esas alındı. Dede Korkut Destanı için Muharrem Ergin'in hazırlamış olduğu "Dede Korkut Kitabı" adlı eserden faydalandı. Köroğlu Destanı için Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın ve Muhan Bali tarafından Erzurum'da Behçet Mahir'den derlenmiş, 1973 yılında toplam on beş kol hâlinde yayımlanmış olan eser; Ferruh Arsunar tarafından Maraş'ta zamanın meşhur hikâyecisi Gül Fehmi'nin çırağı Fırıldak Ökkeş'ten derlenmiş ve Türkiye İş Bankası tarafından 1963'te yayımlanmış olan "Köroğlu" adlı eser; Ümit Kaftancıoğlu'nun Cevlani, Müdami, Pünhani, Müdamoğlu, Bayram Köroğlu, Cenani, Zarrafı, Kemali, İlhami, Veli Yayıcı gibi ozanların katkılarıyla sekiz kol hâlinde derleyip 1979'da yayımladığı "Köroğlu Kol Destanları" adlı eser; Veli Hulufu'nun Âşık Söyün (Huseyn)'den derlemiş olduğu ve 1927'de yayımlanmış olan eser; Hemit Elizâde'nin derlemiş olduğu ve 1941'de yayınlanmış olan rivayet; Ferhat Gulamoğlu Ferhadov tarafından düzenlenip 1975'te Bakû'de yayınlanmış ve İsa Öztürk tarafından Türkiye Türkçesine aktarılıp 2003'te yayımlanmış olan eser; Annagülü Nurmehmet tarafından otuz kol hâlinde hazırlanmış ve Ahmet Yesevî Üniversitesine Yardım Vakfı tarafından 1996'da sekiz cilt hâlinde yayımlanmış "Türkmen Halk Destanı Göroğlu" adlı eser temel alınmıştır. 18. asırda Oğuznâmelerin ve Köroğlu kollarının tesirinde, hatta, bir bakıma onların devamı olarak tasnif edilmiş olan Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı için, 1943'te Aşkabat'ta Kril harfli Türkmen alfabesiyle yayınlanmış ve İsa Özkan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılıp incelenerek 1989 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan eser esas alınmıştır. Dövletyâr Destanı için Gurbanalı-Magrupı adına hazırlanıp 1978'de Aşkabat'ta yayınlanmış olan eser ile H. Hodcaev tarafından hazırlanıp 1943 yılında yine Aşkabat'ta yayınlanmış olan eser temel alınmıştır.

Çalışmamızda Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarındaki kadınları tipleri yönünden sınıflandırmak yerine, onların toplumdaki, aile içindeki ve karşı cins karşısındaki işlevleri, rolü, konumu bakımından incelenmesi amaçlandı. Bu bakımdan kadınlar anne, sevgili, eş, kız çocuk, kız kardeş, hizmetçi, esir, cadı gibi

İncelediğimiz destanlarda merkez kahramanın erkek olmasından dolayı anne, sadece oğluyula olan münasebetleri doğrultusunda ele alınmaktadır. Anne-kız ilişkisinden söz edilmez. Destanlarda yer alan birçok annenin adı belirtilmez. Annenin birinci işlevi, ailesinde ve dolayısıyla toplumunda birliği, bütünlüğü sağlamaktır. Bu yönüyle özverili ve uzlaştırıcı bir tutum sergiler. Anne bilhassa eşi ve oğlu arasında uzlaşmayı sağlayan bir role sahiptir. Destan anlatıcısı gerek ara sözlerle gerekse destanda yer alan bu tip annelerle aslında dinleyicilere ideal anne tipini ve onun sorumluluklarını sunarken aynı zamanda, kahramanın annesine olan saygısına sıklıkla değinerek ideal oğul (kahraman) tipini de göstermekte ve bu kültürün genç kuşaklara aktarılması amacını taşımaktadır.

rolleriyle incelenirken aynı zamanda onların hangi durumlarda üstün tutulduğu, hangi durumlarda küçümsendiği, eş seçiminde kriterlerin değişimi ve bunları belirleyen etmenler (toplumsal ve bireysel ihtiyaçlar) araştırıldı. Ayrıca av, geyik, at, su, bahçe gibi unsurların kadının toplum hayatındaki yeri ve bunların karşı cinsin kadına bakış açısının değişimindeki etkisi incelendi.

İncelediğimiz destanlarda merkez kahramanın erkek olmasından dolayı anne, sadece oğluyula olan münasebetleri doğrultusunda ele alınmaktadır. Anne-kız ilişkisinden söz edilmez. Destanlarda yer alan birçok annenin adı belirtilmez. Annenin birinci işlevi, ailesinde ve dolayısıyla toplumunda birliği, bütünlüğü sağlamaktır. Bu yönüyle özverili ve uzlaştırıcı bir tutum sergiler. Anne bilhassa eşi ve oğlu arasında uzlaşmayı sağlayan bir role sahiptir. Destan anlatıcısı gerek ara sözlerle gerekse destanda yer alan bu tip annelerle aslında dinleyicilere ideal anne tipini ve onun sorumluluklarını sunarken aynı zamanda, kahramanın annesine olan saygısına sıklıkla değinerek ideal oğul (kahraman) tipini de göstermekte ve bu kültürün genç kuşaklara aktarılması amacını taşımaktadır.

Annenin çocuğuna karşı birinci sorumluluğu onu sağlıklı bir şekilde büyütme. Çocuğu dünyaya getirmek, onu büyütme kadar önemli değildir. Bu işi yerine getiren herhangi bir kadın (süt anne, üvey anne vb.) annenin yerini tutar ve kahraman tarafından aynı saygıyı görür. Destanlarda sıklıkla geçen "analık hakkı"na sahip olmak için çocuğu büyütme gerekir. Burada üzerinde durulan bir husus, helal süt emmektir. Ancak helal süt emmiş çocuklar kahraman olabilir. Bu deyimle kastedilen anne ve babanın dürüst, ahlaklı olması ve çocuğunu da böyle yetiştirmesidir.



Bu bakımdan annenin çocuğuna gerekli terbiyeyi verebilmesi için bilgili, akıllı ve duyarlı olması gerekir.

Malinowski, “büyüme”nin temel ihtiyaçlardan biri olduğunu ve kültürün buna gösterdiği tepkinin “eğitim” olduğunu belirterek “Bütün sembolik bilgilerin temeli, bilimsel bakışın ilk unsurları, töreye, otoriteye ve ahlaka değer biçme öncelikle aile içinde öğrenilir.” demektedir (Malinowski 1992: 105, 118). Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında ailenin bu görevini bilhassa anne üstlenmektedir. Vaktinin büyük kısmını avda ve savaşta geçiren babaya oranla anne, çocuğuna daha fazla zaman ayırabilmektedir. Savaşı, dövüşü ve avlanmayı babasından öğrenen kahraman, toplum içinde nasıl davranması gerektiğini, etik kuralları, kime güvenip kime güvenmemesi gerektiği gibi hususları çoğunlukla annesinin verdiği öğütlerle öğrenir. Oğlunu toplumun değer yargılarına uygun şekilde yetiştiremeyen, dürüst, şefkatli ve güvenilir olmayan anneler destanlarda aşağılanır. Olumsuz kahraman tipinin kendilerinden çok annelerine beddua edilir. Anne şefkati görmeyen bir çocuk, yetişkinliğinde başkalarına şefkat göstermesini bilmez. Destanlarda çocuğuna gereken şefkati göstermeyen anneler (bunlar genellikle peridir) cezalandırılır. Bu bakımdan destanlardaki olumlu kahraman tiplerin anneleri bilgili, akıllı, ahlaklı, önsözleri kuvvetli, özverili ve sorumluluk sahibidir. Bu meziyetler annenin otoriter ve saygın olmasını sağlar. Ancak onun otoritesi, babanın otoritesini sarsmaz. Dolayısıyla kahramanlar da annelerine sonsuz bir sevgi ve saygıyla bağlıdır.

Anneden beklenen bir başka özveri ise belli bir yetkinliğe ulaşan oğlunun, kendi halkı için mücadele etmesini engellememektir. Nitekim bu durum, kahramanın ailesinden, annesinden uzun süre ayrılmasını gerektirebilir. Bundan dolayı annenin çok sabırlı olması gerekir. Kahramanın annesinden kopuşu, onun daha güçlü olması için gereklidir. İncelediğimiz destanlarda annesinden uzun süre ayrılamayan erkekler korkak ve pasif bir kişiliğe sahiptir. Bunlar genellikle kendisiyle alay edilen tiplerdir. Bu tip erkeklerin destanda savaş meydanına girememesi veya anneleri yaşındaki kadınlara ilgi duyması, kendilerinden büyük kadınlarla evlenmesi destanlarda mizahi bir dille anlatılırken aynı zamanda annelere bir ders verme amacı da taşımaktadır. Belli bir yaşta sonra erkek çocukların kendi amaçları doğrultusunda yaşamasına engel olunmamalı, iradeli ve cesur olmaları sağlanmalıdır. İl, halk bir erkek için aileden daha önemli olmalıdır. Bu durum aileden uzaklaşmayı gerektirir ve anne çoğu zaman oğlundan ayrılmamak için direnir. Yaratılışı gereği koruyucu bir özelliğe sahip olan anne, kimi zaman bu amaçla oğlundan çok önemli sırları saklar. Bu durum çoğu zaman kahramanın toplumdaki dışlanmasına sebep olur. Örneğin ağabeyinin esir olduğundan veya babasının varlığından habersiz yaşayan bir erkeğin toplumda itibarı yoktur.

Anneden uzaklaşma, onu unutmaya anlamı taşımaz. Kahraman, annesinin dizinin dibinde yaşamasa da onu her koşulda korumalıdır. Nitekim düşmanların hedeflerinden biri de kahramanın annesine zarar vermektir. Bu bakımdan esir olan anneyi kurtarmak da kahramanın görevlerinden biridir. Anneye saygı düşmanlarda yoktur. Ancak merkez kahraman, kendi esirlerini dahi annelerine hürmeten serbest bırakabilecek kadar duyarlıdır.

Toplumun şekillenmesinde bu derece önemli olan anne ve anneye saygı, dinler tarafından da telkin edilir. Malinowski bu durumu “toplumsal denetim” in bir gereği şeklinde açıklar (Malinowski, 1992:131). İncelediğimiz destanlarda kahraman annesine “Kâbem, kiblegâhum” diye seslenir. Anneyi üzme, Kâbe’nin bir burcunu yıkmak kadar günahdır. Anneye yapılan saygısızlığın, dine saygısızlık olduğu vurgulanır. Annenin bedduası tutar. Anneye saygısızlık eden mutlaka cezasını bulur. Annesinin iznini almadan yola çıkan, bir işe girişen kahramanın işleri rast gitmez.

İncelediğimiz destanlarda annenin rolü ve toplumun anneden beklentisi ataerkil bir bakışla sunulmuştur. Erkek egemen toplum anneyi pasifleştirir. Oğlunu tutsaklıktan kurtarmak için her şeyi göze alan, mücadele eden annenin yerini daha kaderci bir anne almaya başlar. Oğlunun tutsaklığını alın yazısı olarak görüp olanlara seyirci kalan bir anne tipine dönüşür.

Toplumun eğitme ve toplumsal denetimi sağlama işlevi bakımından destanlarda kadının bir eş olarak rolü üzerinde sıklıkla durulur. Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında, erkek egemen bir toplumun, eş olarak kadından beklentilerini açıklayan ara sözlere çokça yer verilir. Erkeklerle nasıl bir kadınla evlenmeleri gerektiği, kadınlara ise nasıl bir eş olmaları gerektiği hakkında öğüt ve tavsiye nitelikli ara sözlere en çok Dede Korkut Destanı’nda ve Behçet Mahir’in anlatmış olduğu Köroğlu Destanı’nda rastlamaktayız. Destanda yer alan kadın tipleri ile ara sözlerde belirtilen kadın tipleri arasındaki kimi farklılıklar, sosyal şartların değişimine bağlı olarak kadına bakışın ve ona verilen rolün değiştiğini ve değişmekte olduğunu gösterir. Kültür hayatındaki değişiklikler kadından beklenen meziyetlerin de değişmesinde etkili olmuştur. Örneğin savaşı, mücadelecisi bir kadın yerine evde oturan ve kaderine razı olan bir kadın tipi; yardımcı kadın kahraman yerine, bir erkek tarafından korunması gereken kadın tipi; kocası evde yokken gelen misafiri ağırlayan kadın yerine, tanımadığı kimselere kapıyı açmayan kadın tipi; üreten veya kazanan kadın yerine eşinin getirdiğine kanaat eden kadın tipi; eşyle ortak kararlar alan kadın yerine, kocasının sözünden çıkmayan kadın tipine yöneliş olmuştur. Öyle ki erkeğin kadında aradığı birinci özelliğin yerini itaatkârlık ve güzellik almıştır. Kadından beklenen, eşine sadık ve evine bağlı olmasıdır. Oğuz

grubu Türk kahramanlık destanlarında karı-koca çatışması, boşanma ve eşini terk etme olayları yok denebilecek kadar azdır. Eşler arasında sonsuz bir sevgi bağı vardır. Bir kadın, gözünü açtığı anda kocasını görür ve ölümüne kadar ondan başkasına gönül vermez. Sadakat, Türk mitolojisinde de sıklıkla vurgulanan bir konudur (Seyidoğlu, 1992: 573). Ne var ki bir erkeğin birden fazla kadına gönül verdiği ve aynı anda birden fazla kadınla evlendiği görülür.

Bilhassa İslâmî etkinin yoğun olduğu bu destanlarda yer alan, yukarıda bahsetmiş olduğumuz ara sözlerde erkeğin ve toplumun kadından beklentileri İslâmî gerekçeleriyle açıklanmıştır.

İncelediğimiz destanlarda kocalarını tehlikelere karşı uyan ve onlara yol gösteren kadınlar da vardır. Öyle ki karısının rızasını, nasihatini almadan yola çıkan veya onun bedduasını alan bir erkek giriştiği işlerden başarısız olarak dönmektedir. Bu tip kadınlar destanın en eski tabakalarına ait olup günümüze kadar gelmiş tipler izlenimi bırakır. Ayrıca savaşçılık kabiliyeti ile Anadolu mitolojisinde önemli bir yer tutan Amazonları hatırlatan kadın tipleri de mevcuttur. Önemli kararlarda kendisine danışılan, eşinin yokluğunda kaleyi koruyan, emir veren, askerlere sözü geçen, uzlaştırıcı, erkeğin hayatını düzene koyan kadın tiplerine rastlamaktayız. Nitekim Türk tarihinde ülke yönetiminde hanımların da en az eşleri kadar söz sahibi olduğu görülür. Orhun yazıtlarına göre hatun, hükümdar gibi, Tengri (Tanrı) tarafından atanmış, topluluktan ayrılmış ve yükseltilmiştir:

*“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabî.”* (Ergin 1996: 17)

İncelediğimiz destanlarda kocalarını tehlikelere karşı uyan ve onlara yol gösteren kadınlar da vardır. Öyle ki karısının rızasını, nasihatini almadan yola çıkan veya onun bedduasını alan bir erkek giriştiği işlerden başarısız olarak dönmektedir. Bu tip kadınlar destanın en eski tabakalarına ait olup günümüze kadar gelmiş tipler izlenimi bırakır. Ayrıca savaşçılık kabiliyeti ile Anadolu mitolojisinde önemli bir yer tutan Amazonları hatırlatan kadın tipleri de mevcuttur. Önemli kararlarda kendisine danışılan, eşinin yokluğunda kaleyi koruyan, emir veren, askerlere sözü geçen, uzlaştırıcı, erkeğin hayatını düzene koyan kadın tiplerine rastlamaktayız. Nitekim Türk tarihinde ülke yönetiminde hanımların da en az eşleri kadar söz sahibi olduğu görülür. Orhun yazıtlarına göre hatun, hükümdar gibi, Tengri (Tanrı) tarafından atanmış, topluluktan ayrılmış ve yükseltilmiştir

Kısaca diyebiliriz ki Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında eş olarak iki tip kadın vardır. Aktif ve güçlü bir yapı sergileyen kadınlar bu destanların en eski dönemlerine aittir. Pasif ve güçsüz kadınlar ise daha yeni tabakalara aittir. Kadınlara yönelik ara sözler de destan anlatıcısına ve yaşanan kültür çevresine göre değişiklik göstermektedir.

Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında eş seçimi, destanın anlatıldığı döneme ait sosyokültürel çevreyi yansıtmaktadır. Düşman saldırılarının çok olduğu, dinî değişimin yaşandığı veya insanların kıtlıkla mücadele ettiği dönemlere ait destan metinlerinde kahramanların eş seçiminde gözettiği hususlar farklılaşmaktadır. Destanda erkek kahramanın, eşini seçerken onun güçlü ve savaşçı olmasını; doğurgan olmasını; kendi dininden olmasını veya kendi dinine girmesini; azla yetinebilmesini ve yokluğunda evi idare edebilmesini; zengin olmasını ya da sadece güzel olmasını ölçüt alması, esasında destanın anlatıldığı veya anlatılmış olduğu dönemlerin koşullarını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Böylelikle insanlar eş seçimi konusunda yönlendirilmekte ve destan, ders verme işlevi üstlenmektedir.

Kahramanın sevdiği, istediği kızla evlenebilmek için verdiği mücadeleye destanda ne kadar yer verildiği de üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Nitekim bu mücadelenin asıl konu olması destanı halk hikâyesi türüne yaklaştırmakta ve metnin işlevini farklılaştırmaktadır. Nitekim toplum için mücadelenin yerini şahsî bir amaçla yapılan mücadele almakta, kahramanlık destanı aşk hikâyesine dönüşmektedir. Örneğin toplumsal bir amacı olan Oğuz Kağan'ın bir eş için mücadele etmesi gereksizdir. Onun eşleri doğrudan Tanrı tarafından gönderilir. Ancak Köroğlu Destanı'nın kimi varyantlarında kahramanın asıl amacı âşık olduğu kıza ulaşmaktır.

Kızların eş seçimi de toplumda kadının statüsünün değişimini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Kızların erkeği sınama yöntemlerinde şöyle bir değişim gözlenmektedir:

1. Erkeğin gücünün bizzat kız tarafından sınanması
2. Erkeğin gücünün başka erkeklerle ya da yırtıcı hayvanlarla sınanması
3. Erkeğin ağır bir taşı kaldırma veya kale duvarını aşma gibi yöntemlerle sınanması
4. Kızın yerine babanın veya ağabeyin eş adayını sınaması
5. Kızın, baba veya erkek kardeş tarafından zorla verilmesi
6. Kızın babası veya erkek kardeşi tarafından hediye veya ödül olarak verilmesi

## 7. Baba veya erkek kardeşin mağlubiyeti sonucu kızın verilmesi

Birçok tabakadan oluşan destanlarda eş seçimi ile ilgili olarak bu motiflerin hepsini birden görmek mümkündür. Kızlar, eşlerini seçerken başlangıçta oldukça aktif bir role sahipken zamanla pasifleşmekte, hiç tanımadıkları erkekler tarafından babalarından istenmektedir. Destanın daha yeni dönemlere ait olan tabakalarında sevdiği erkekle evlenebilmek için evden kaçmak, babası ve ağabeyi ile mücadele etmek zorunda kalan kızlar bulunmaktadır. Kızın kaçarak evlenmesi epizodu genelde ataerkil bir toplum yapısından kaynaklanır. Birbirini seven çiftlerin kavuşmasında zorlukların, engellerin artışı kahramanlık destanlarından aşk hikâyesine dönüşümü beraberinde getirmektedir.

İslamiyet’le birlikte destanlarda aşk kavramına yönelik birtakım motifler yer almıştır. Rüyada görerek veya resmini görerek gıyabında âşık olma, hak âşığı olma gibi motifler yaygınlaşır. Oğuz Kağan Destanı’nda doğrudan tanrı tarafından gönderilen kadınların yerini, Allah tarafından ezelden birbirine yazılmış ve birçok mücadeleden sonra pirlerin yardımıyla birbirine kavuşturulan çiftler almaktadır. Bu mücadele zamanla o kadar önem kazanır ki, erkek için, sevdiği kızı bizzat savaşmadan, dövüşmeden almak onur meselesi hâline gelir. Özellikle Köroğlu Destanı’nda kız kaçırmak âdeti bir gelenek hâline gelir. Öyle ki savaşta yararlılık gösteren her yiğide istediği kızı kaçırma ve onunla evlenme izni verilir. Hatta bu yiğitler için bizzat Köroğlu kız kaçırmak ve onları ödüllendirir.

Malinowski, temel ihtiyaçlardan biri olan “üreme”nin kültürel karşılığının “akrabalık” olduğunu ve topluluk üyelerinin sayısının sürekli olarak tamamlanması için üremenin yeterli bir ölçüde kendiliğinden işlemesi gerektiğini belirtir (Malinowski 1992: 105,106). “Biyolojik belirleyicilerin –asgari biçimleriyle cinsel çekim, gebe kalma, çocuğu karında taşıma ve doğum yaşamsal süreci- dışında ve onlardan ayrı olarak, karşı konulmaz kültürel bir nedenselliğin tüm gücüyle, işin içine ekonomi, eğitim, yasak koyma ve politik unsurlar da girmektedir (Malinowski 1992: 114). Kuzen evliliği, görücü usulü evlilik, çok eşlilik, başlık gibi olguların varlığı da temelde bu unsurlara dayanır ve zamanla gelenekleşir.

Oğuz toplumunda çocuk sahibi olmanın önemi destanlarda da vurgulanır. Çocuğu olmayan çiftler, kısır kadınlar bu destanlarda toplum tarafından dışlanmaktadır. Öyle ki, bu insanların tanrı tarafından da sevilmediği vurgulanarak din ve inanç sistemi aracılığıyla bu tavır benimsetilir. Çocuğu olmayan ya da erkek çocuğu olmayan erkeklerin birden fazla eşle evlendiği görülür. Dolayısıyla ihtiyaçlar, kültürü; kültür de yeni ihtiyaçları belirlemektedir. Savaşların yoğunluğu, insan gücüne duyulan ihtiyacın artışı toplumda erkek çocuğun daha değerli

Destan anlatıcısı, gerek ara sözlerle gerekse destandaki kızlara verdiği rollerle toplumu yönlendirmektedir. Örneğin, günümüzde destan anlatıcıları kız çocuklarının da erkek çocuklar gibi okutulması gerektiğini vurgulayarak çağın görüşünü eserine yansıtır.

görülmesini beraberinde getirir. Bu durum ise zamanla kız çocuğu sahibi olmanın şanssızlık olarak algılanmasına zemin hazırlayan etkenlerden biridir. Dolayısıyla kız çocuğuna verilen rol ve eğitim şekli değişir. Eskiden dövüş kuralları, silah kullanma, ata binme gibi konularda erkek çocuklardan farksız yetiştirilen kızlar, sonraları ağırlıklı olarak ev ve el işlerine yöneltilmekte; onları koruma işi ise erkeklere bırakılmaktadır. Bu durum kızın kendi kararlarını alma konusunda da kendini gösterir ve eş seçiminde dahi babanın ya da erkek kardeşin sözünden çıkmaması beklenir. Böylece kadın-erkek arasında bir görev paylaşımı belirir ve erkek çocuklar iyi bir savaşçı olmak için, kız çocuklar ise iyi bir eş ve anne olmak için çalışır. Ancak, erkek çocuğu olmayan bir babanın, kızını erkek gibi yetiştirdiği istisnai durumlar da vardır.

Destan anlatıcısı, gerek ara sözlerle gerekse destandaki kızlara verdiği rollerle toplumu yönlendirmektedir. Örneğin, günümüzde destan anlatıcıları kız çocuklarının da erkek çocuklar gibi okutulması gerektiğini vurgulayarak çağın

görüşünü eserine yansıtır (Kaplan 1973: 239).

Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında anne-oğul, baba-oğul ilişkileri üzerinde sıklıkla durulur, ancak baba-kız, anne-kız ilişkilerinden yeterince söz edilmez. Ayrıca kız kardeşler arası ilişkilerden değil, ağabey-kız kardeş ilişkilerinden bahsedilir. Tıva ve Şor destanlarında olduğu gibi kız kardeşler arası çatışmalar veya kötü kalpli kız kardeşle mücadele gibi motifler yer almaz (Ergun, 2004, 2006). Ağabey-kız kardeş ilişkisinden ise sadece kızın evlenmesi ve ağabeyin esir düşmesi veya ölmesi durumunda söz edilir. Ağabeyin evleneceği kişi hakkında kız kardeşin fikri alınmaz, buna karşın kız kardeşin evleneceği kişi hakkında ağabeyin onayı mutlaka alınmalıdır. Kız kardeş ya ağabeyinin kararına saygı göstermeli ya da onunla mücadele etmelidir. Ancak zamanla bu mücadeleyi göze alamaz hâle gelir ya da bu işi de sevdiği erkeğe bırakır. Ağabeyin esir düşmesi veya öldürülmesi durumunda da kızıdan tek beklenen yas tutmasıdır. Ağabeyi esir olan kız, evlenmek için onun dönüşünü beklemelidir. Birçok konuda olduğu gibi, esir ağabeyin kurtarılması konusunda da kız mücadelecisi değil, pasiftir.

Kız kardeşinin sevdiği kişiyle evlenmesine engel olan ve onu kendi çıkarları doğrultusunda uygun gördüğü kişiye hediye veya ödül olarak sunan erkek kardeşlerin “deli”, “dev”, “canavar” gibi olumsuz sıfatlarla anılması, anlatıcı ve dinleyicilerin bu baskıya tepkisini gösterir.

Kız kardeşini haklı olarak koruyan, onu elde etmek isteyen “dev”le mücadele eden ağabeyini kaybeden kız, onun ölümü üzerine hemen gölgesine sığınacak başka bir erkek arar. Öyle ki ağabeyinin yerine han olmayı reddeder ve yönetmeyi değil, yönetilmeyi yeğler. Oysa daha bağımsız yetiştirilmiş ve iyi bir idareci olmuş kız tipleriyle de karşılaşmaktayız. Ebu'l-Gazi'nin Şecere-i Terakime'sine kaynak olan Oğuzname'de Boyı Uzun Burla, Barçın Salur, Şabat, Künin Körkli, Kerce Buladı, Kugadlı adında yedi kadının Oğuz iline beylik yaptığı bildirilir (Ergin t.y.: 96-97). İncelediğimiz destanlarda hükümdarlık yapan kadınlar vardır, ancak onlar idarecilik vasfından çok merkez kahramanla olan ilişkileri doğrultusunda ele alınır.

Kadının fiziksel yönden güçsüz oluşundan dolayı alay konusu olması ve küçümsenmesi destanlarda sıklıkla geçer. Özellikle ata binmekte, dövüşmekte, silah kullanmada yetersiz, isteksiz ya da korkak görülen erkekler, kadına benzetilerek aşağılanır. Kadınlar dahi, bir erkeği aşağılamada aynı ifadeleri kullanır. Korkmak, ağlamak, küsmek gibi insani tepkiler yalnızca kadınlara mahsus bir özellik olarak görülür. Bu tip erkeklerin yerinin savaş meydanı değil, annesinin ya da karısının yanı olduğu vurgulanır. Hile ile öldürme, arkadan vurma, uyuyan kişiyi öldürme gibi güç kullanmak yerine karşı tarafın zayıf olduğu bir anı kullanma şeklindeki etik olmayan mücadele yöntemleri kadınlara mahsus özellikler olarak kabul edilir. “Kız” kelimesi yerine, çaresiz anlamına gelen “naçar” kelimesinin kullanımı oldukça yaygındır. Dövüşte bir “naçar” a yenilmek erkek için en büyük utançtır. Kadınlığın simgesi gibi görülen uzun saç, başörtü, etek vb. akılsızlığın, güçsüzlüğün ve korkaklığın simgesi olarak görülür ve aşağılama içeren sözlerde sıklıkla kullanılır. Kadın akli küçümsenir ve yanlış karar verme, hata yapma, kandırılma (özellikle iltifatlara aldanma), batıl inançlar (özellikle fal) vb.nin kadınlara özgü olduğu düşünülür. Diğer yandan bu özelliklerden dolayı başı derde giren veya yakınlarına istemeden zarar veren kadınların destanlarda sıklıkla yer alması anlatıcının kadınları eğitme, ders verme amacı taşıdığını düşündürür. Gereksiz, anlamsız ve boş konuşmak yine kadınlara özgü görülür. “Kadın sözü”ne fazlaca önem verilmemesi gerektiği vurgulanır. Akıllıca bir söz söyleyen kadın, erkeğe benzetilerek övülmüş olur. “Erkek sözü” deyimini de bu zihniyetin ürünüdür. Dedikodu, sır saklayamama, kıskançlık kadınlara mahsus özellikler olarak görülür. Oysa erkekler arasındaki birçok kavganın temeli kıskançlıktır. Karısına söz geçirememek erkekler için utanılacak bir durum olarak görülür. Kadın, erkeğini memnun ettiği, onun egemenliğini kabul ettiği ölçüde iyidir. Para ve mal erkekte bulunmalıdır. Destanda önemli rollere sahip birçok kadının adı verilmez. Bunun yerine hangi erkeğin annesi, karısı, kızı ya da kardeşi olduğu üzerinde durulur.

Kadına yönelik hakaret içerikli sözlere, küfürlere en çok Köroğlu Destanı'nın Türkmenistan ve Maraş' tan derlenmiş varyantlarında yer verilir. Oğuz Kağan'da, Dede Korkut'ta bu tür küfürlere bulunmamaktadır. Kadına yeterince saygı duyulmadığını düşündüren bu tür sözler kültürel bir yozlaşmanın göstergesidir. Karısı, annesi veya kızına yönelik bir küfür karşısında çok öfkelenmesine karşın, kimi zaman ağız alışkanlığı ile başkalarına bu tür sözler söylemekten çekinmeyen erkekler vardır. Arasında anlaşmazlık olan iki erkeğin doğrudan birbirine değil

de olayla hiç ilgisi olmayan annesine ya da karısına küfretmesi kadının erkeğe ait bir nesne olarak görüldüğünü düşündürür. Kadına yönelik fiziksel şiddete de en çok Türkmenistan'dan derlenmiş Göroğlu Destanı'nda rastlanır. İncelediğimiz diğer destanlarda ise kadına el kaldırmanın ayıp olduğu ve erkeklığe yakışmadığı vurgulanır.

Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında kısır kadın hakir görülür. Ayrıca oğlu olmayan kadınlara da pek fazla kıymet verilmez. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal nedenlerden kaynaklanır. Nitekim erkek çocuk hem babanın soyunu devam ettirecek, malına mülküne sahip çıkacak hem de yurdu koruyacaktır. Kısır kadınların hocadan, büyüden medet ummasının da yanlış olduğu, Köroğlu Destanı'nda mizahi bir dille vurgulanır.

Sürekli bir erkeğin koruması altında yaşayan kadın için dul kalmak büyük bir talihsizlik olarak görülür. Toplum, dul kadınlara mümkün olduğunca maddi yardımda bulunur. Dul kadınlar zengin, cilveli ve güzel ise destanlarda genellikle olumsuz rollere sahiptir. Hafifmeşrep kadınlar da Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında hakir görülür. Merkez kahraman bu tip kadınlara meylettğinde başı derde girer. Destanlarda, evli bir erkeğin bu tip kadınlara yanaşmasının, toplumun çekirdeği olan ailede birliğin ve düzenin bozulmasına neden olduğu vurgulanarak ders verme amacı güdülmektedir. Böylece destanlar değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme, toplumsal denetimi sağlama işlevi görmektedir.

Düşman kadınları, birey olarak görülmez ve düşmana yapılan kötülüklerin başında, onların kadınlarına sahip olma yoluyla onurlarını zedeleme gelir. Kadının erkeğin mülkiyetinde bir meta olarak görüldüğünü düşündüren etkenlerden biri de, onun hediye veya ödül olarak verilmesidir. Babaları, ağabeyleri veya esir alındığı yabancı bir erkek tarafından başka bir erkeğe çeşitli amaçlarla verilen kadınlarla incelediğimiz destanlarda sıklıkla karşılaşmaktayız. Türk toplumunda kadına verilen değerle ters düşen bu gibi durumların destanlara sonradan yapılan müdahalelerden kaynaklandığı ve yozlaşmış birtakım kültürel çevrelerin etkisinin bulunduğu kanısındayız.

Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında tek başına bir kulübede yaşayan ihtiyar kadınlar pek tekin değildir. Büyüyle uğraşan, hekimlikten de anlayan bu tip kadınlar şaman kadın tipini hatırlatmaktadır. İslamiyet'in kabulüyle büyüün günah olduğu anlayışı yerleşmiş ve bu tip kadınlar saygınlıklarını kaybetmiştir. Merkez kahraman bu kadınları genellikle sevdiği kıza ulaşmak amacıyla kullanır; ancak kötü niyetli olanlarını, daha fazla para kazanmak için hilekârlık yapanları cezalandırır. Bu durum, destanın var olan dinî inançları ve ahlaki değerleri koruma işlevi taşıdığını gösterir. Billhassa Köroğlu Destanı'nda "cadı" olarak adlandırılan bu tip ihtiyar kadınlardan mizahi bir dille söz edilmesi destanın eğlendirme işlevine bir örnektir.

Karavaş, cariyeye, halayık, odalık gibi savaşlarda esir alınmış ve her tür hizmet alanında kullanılan kadınlar incelediğimiz destanlarda çok önemli rollere sahip



değildir. Onlardan daha çok beylerin, hanımların ihtişamını, zenginliğini, gücünü göstermek amacıyla bahsedilir. Erkek, yabancı yurtlara akın yapıp karavaş getirerek gücünü, hünerini gösterir. Barışın sağlanması, dostluğun pekişmesi amacıyla veya ödül olarak da verilen cariyeler, hediyelik bir nesne muamelesi görür. Kısırlaştırılan ve sahiplerinin izni olmadan evlenemeyen bu tip esir kadınlar, azat edilseler dahi toplumda itibar kazanamazlar. Hükümdar hanımlarının ve kızlarının maiyetinde genellikle “kırk kız” bulunur. Dadı, kimi zaman süt anneliği de yaptığı için olsa gerek anne gibi değer görür. Dede Korkut’ta sevimli ve alçakgönüllü bir izlenim bırakan dadılar, olayların akışında etkin bir role sahip değildir. Köroğlu Destanı’nda ise kimi dadıların cadılarla özdeşleştirildiği görülür. Para düşkününü, güvenilmez olan ve çoğu zaman arabuluculuk yapan bu dadılar, destanda daha etkindir.

Fiziksel güç ve silah kullanma becerisi gerektiren avcılık da erkek egemen toplum yapısının oluşmasında önemli bir etkindir. Beslenme amacına yönelik bu faaliyet kadının konumunu belirleyici bir özellik taşımıştır. Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında av, erkekliğe geçişin, güçlü ve savaşçı olmanın, başka bir deyişle, büyümenin, anneden uzaklaşmanın bir belirtisidir. Destanda olaylar genellikle kahramanın ava çıkmasıyla başlar. Bu genellikle geyik avıdır. Ava gidenler ya düşmanla karşılaşır savaşa girer, ya da güzel bir kızla karşılaşır ve onunla evlenebilmek için mücadele eder. Kızların güzellik, endam, ürkeklik gibi yönlerden geyiğe (ceylan, ahu, maral) benzetilmesi de geyik avına sembolik bir anlam yüklemiştir. Geyiğin öldürülmesi, anneye bağımlı olarak yaşanan çocukluk döneminden çıkışın, güçlü ve yetenekli oluşun, dolayısıyla evlenme çağının geldiğinin bir simgesidir. Geyikten pay alan kız da bu erkeği eş olarak kabul etmiş olacaktır. Görüldüğü üzere bedensel bir ihtiyaç zamanla kültürel bir karşılık bulmakta ve bu ihtiyaç azaldığında dahi kültür, sembolik olarak devam etmektedir.

Ulaşım ihtiyacı, atların Oğuz toplumunda önemli bir yere sahip olmasını beraberinde getirir. Savaşta, avda ve kız kaçırma da kullanılan atla sahibi arasında duygusal bir bağ oluşur. Bilhassa Köroğlu Destanı’nda bu duygusal bağ üzerinde daha çok durulur. Öyle ki tıpkı kadın gibi, at da erkeğin namusu olarak görülür. Bir erkeğin atını kaçırmak karısını kaçırmakla bir tutulur. Atını kaybeden erkek, onurunu kaybeder. Fiziksel yönden de kadınla at arasında benzerlikler görülür ve bu durum sıklıkla dile getirilir. Günümüzde de güzel arabalar için “kız gibi araba” benzetmesinin yapılması ve araba reklamlarında manken kızların kullanılması erkek psikolojisinin ilginç bir yönünü yansıtır. Erkeklerdeki bu tür sahibiyet ve egemenlik duygusunun, kadınların da bir nesne olarak görülmesine zemin hazırladığını düşündürür. Köroğlu Destanı’nda yabancı memleketlerin en çok atları ve kadınları merak edilir. Çoğu zaman at, kadından daha üstün tutulur. Bu tutum kültürel bir yozlaşmanın belirtisidir. Nitekim Oğuz Kağan’da, Dede Korkut’ta bir araç olarak görülen at, Köroğlu Destanı’nda neredeyse bir amaç hâline gelmiştir. Köroğlu Destanı’nda kadınlar dahi, bir erkeği sahip olduğu ata göre değerlendirir. Her ata binmez ve kendisini kaçırmak isteyen erkeğin değerli bir ata sahip olmasını ister.

Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanı dışındaki Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında bağ, bahçenin sıklıkla kullanılması, tarım kültürünün varlığını gösterir. Bey kızlarının yüksek duvarlarla çevrilmiş, bahçeleri vardır. Onlar belli vakitlerde bağa seyre veya eğlenmeye çıkarlar. Bu kızları görmek isteyenler onların bağa çıkmasını bekler. Ayrıca bu gibi mekânlar sevgililerin gizlice buluştukları yerlerdir. Özellikle meyve ve gül bahçeleri bereket ve güzellik yönüyle kadınları, kadın bedenini çağrıştırmıştır. Bahçe duvarı ve bahçıvan sevgililerin kavuşmasında engel oluşturur. Erkek, sevgilisine daha yakın olabilmek için onun bahçesinde bahçıvanlık yapmak ister. Bahçedeki güllerin açması, meyvelerin olgunlaşması kızın evlenme vaktinin geldiğinin; kızın bağa çıkması da artık evlenmek istediğinin bir ifadesidir. Kızın bağına giren erkek muradına ermiş olur. Bağın bozulması, dikenlik hâline gelmesi, hazan mevsiminin gelmesi, çiçeklerin solması ise ayrılığı, huzursuzluğu ifade etmek için kullanılmıştır. İrem Bağı, içinde sadece kadınların bulunduğu bir bağdır ve İslami tesirin daha yoğun olduğu, aşk hikâyesi türüne yaklaşmış destanlarda görülür.

Dede Korkut Destanı'nda kızların mekânının bir bahçeyle sınırlandırılmamış olması, Banı Çiçek'in herkese açık bir av mekânında dadısıyla birlikte bir otağda yaşaması ve bir erkekle görüşmesinin başkaları tarafından engellenmemesi, bu destanda kızların daha özgür ve güçlü olduğunu düşündürür. Kahramanın sevdiği kıza ulaşmada zorluk yaşaması ve bunun için mücadele etmeye başlaması toplumsal amaçların yerini bireysel amaçların aldığını gösterir.

Su temizlik, yemek pişirme, ilaç yapma sorumluluk ve yeteneğine sahip olan kadınlar tarafından daha çok kullanılır. Ayrıca erkeklerin avcılıkla, kadınların tarımla uğraştığı dönemlerde de bitkileri sulayan, yetiştiren yani suyu kullanan yine kadındır. Bu işlevi yönüyle kadın ve su arasında benzetmeler, yaratmalar meydana gelmiştir.

Yaratılış destanlarında tanrıçaların sudan çıkması, hayat kaynağı olan su ile üremenin ve bereketin sembolü olan kadınlar arasında bir ilgi olduğu inancından ileri gelmektedir. Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında bu inanç daha gerçekçi bir boyuta taşınmış ve kahramanın evleneceği kıza su kenarında (pınar başı, çeşme) karşılaşması motifine ya da çocuğu olmayan kadınların uyguladığı, suyla ilgili birtakım ritüellere dönüşmüştür. Yaşar Kalafat, günümüzde de birçok yerde uygulanan bu tip ritüellerin Göktanrı inancındaki su kültü ile ilgili olduğunu; kutsal kabul edilen suyun, hamile kalamayan kadına su iyesi aracılığıyla yardımcı olacağı inancından kaynaklandığını belirtir (Kalafat 2000: 37).

Türk mitolojisindeki sudan çıkan ana tanrıça, tanrı tarafından gönderilen "suyun kızı", "su ezi" (su sahibi), "su anası" gibi motifler, incelediğimiz destanlarda, İslamiyet'in de tesiriyle "su perisi"ne dönüşür. Ancak su perileri bir yaratıcı, tanrıça özelliğine sahip olmayıp daha çok güzelliği ve dişiliği ile erkekleri büyüleyen bir motif olarak destanlarda yer almıştır. Bu durum, kadına bakış açısında meydana gelen değişimi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Halık Guseynoviç Köroğlu, "Depegöz ve Polifem" adlı makalesinde kadını kötü bir başlangıç sureti

olarak gösteren fantastik konulu bütün masal ve destanlarda kadınların peri olarak adlandırıldığını, perinin ise Türk mitolojisine değil, İran kültürüne ait bir unsur olduğunu belirtir (Köroğlu, 1988: 51).

Oğuz Kağan, su kenarında gördüğü kadınla evlenir ve çocukları olur. Yaptığı iş yanlış değildir ve çocuk sahibi olarak ödüllendirilir. Karaçuk Çoban ise su perileriyle ilişki kurduğu için cezalandırılır ve Tepegöz dünyaya gelir. Somutlaşan ve olağanüstülük özelliğini yitiren erkeğin aynı eylemi aynı sonucu vermez. Evlilik ve aile kurumuna verilen anlam değişmiştir. Kadına verilen değer değişmiştir. İslamiyet'in de etkisiyle namus kavramı ön plana çıkmıştır. Oğuz Kağan'da kadın ve erkek daha bağımsız ve tanrısalıdır. Dede Korkut'ta cinselliğe bir sınırlama getirilmiştir. Destan, ahlaki değerleri koruma işlevi üstlenmiştir. Mit, gerçek yaşama, bir anlamda toplumsal denetim aracı olarak da nitelendirebileceğimiz dine dönüşmüştür.

Su, aynı zamanda cinselliğin simgesidir. Birbirine kavuşan çiftler hayat suyunu içmiş olur. Bir kadının evinin yakınından su akması, "suyun ters akması" deyimini yanlış ilişkilerin simgesi olarak kullanılmıştır. Su almak için çeşmeye veya pınar başına giden kız, eş arayışındadır ve evlenmek istemektedir. Erkeğin kızıdan su istemesi, onu beğendiği ve istediği anlamındadır. Kızın su vermesi, erkekte gönlü olduğunu gösterir. Kızın verdiği suyu içmeyi döken erkek kötü niyetlidir. Suyun bulanması, kirlenmesi ise istenmeyen bir ilişkiyi ifade eder.

Su, ayrıca sevginin, aşkın simgesi olarak kullanılmıştır. Destan kahramanının sevdiği kıza ulaşabilmek için büyük nehirlerden, denizlerden geçmek zorunda kalması, aslında onun âşık olması gerektiğini yani yürekte sevmesi ve her mücadeleyi göze alması gerektiğinin sembolik bir anlatımıdır. Köroğlu Destanı'nda kahramanın, sevdiği kızın başına girebilmek için küçük bir su kanalını kullanmak zorunda kalması da onun gerçek bir âşık olduğunu gösterir. Nitekim başka amaçlarla başa girmeye çalıştığında genellikle duvarın üstünden atlar. Sevdiğine ulaşamayan, aşk deryasında (aşk gölü, sevdâ deryası) boğulur. Bu deryadan geçmeyi başarmak ise ancak Tanrının izniyle mümkündür. Yerleşik hayatın bir göstergesi olan ve lükse, keyfine düşkün beylerin, hanımların bahçelerinde bulunan havuz ise daha çok Köroğlu Destanı'nda yer alır. Çok daha eski dönemlere ait destanlarda havuz bulunmaz.

Yaşam şekilleri, toplumsal ve bireysel ihtiyaçlar kültürün oluşmasını sağlar. Oluşan her kültür ögesi de beraberinde yeni ihtiyaçlar getirir ve böylece toplumda sürekli bir değişim meydana gelir. Bu süreçte kadınların görev ve sorumlulukları, toplumun kadına bakışı da değişir. Bu değişim halk edebiyatına da yansır. Oğuz grubu Türk kahramanlık destanlarında da Oğuz toplumunun yaşadığı birtakım değişikliklerin (sosyal, siyasi, ekonomik, dinî vb.) destanda yer alan kadınların rolünü ve konumunu büyük ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.

## Kaynaklar

- ARAT, Reşid Rahmeti (1987), "Oğuz Kağan Destanı", Makaleler, cilt I, yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya, Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.605-672.
- ARSUNAR, Ferruh (1963), Maraş Anlatması Köroğlu Hikâyesi, T. İş Bankası Yayınları.
- BASCOM, R. William (1954), "Four Functions of Folklore", Journal of American Folklore, cilt 67, sayı 266, s. 333-349.
- BAŞGÖZ, İlhan (1986), "Türk Halk Edebiyatında Protesto Geleneği", Folklor Yazıları, Adam Yayınları, s. 181-191.
- ÇETİN, İsmet (1997), "Hazret-i Ali Cenknamelelerinde Tipler", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I**, Ankara, s.179-189.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002), Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EBULGAZİ Bahadır Han; Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü), Hazırlayan: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.
- EBULGAZİ Bahadır Han (2009), Türk Şeceresi (Şecere-i Türk), çev. Rıza Nur, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- ELİZÂDE, Hemit (1941), Köroğlu, Bakû.
- ERGİN, Muharrem (1996), Orhun Abideleri, 21. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2004), Dede Korkut Kitabı, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN, Metin; AÇA, Mehmet (2004), Tıva Kahramanlık Destanları, Akçağ Yayınları.
- GURBANALI, MAGRUPİ (1978), Dövletyâr, Aşgabat, Türkmenistan Neşriyatı.
- GÜNEŞ, Asuman (2012), Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- HAVİLAND, William (2002), Kültürel Antropoloji, çev. Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- HODCAEV, H. (1943), Dövletyâr, Dessandan Bölekler, Aşgabat.
- HULUFLU, Veli (1927), **Köroğlu**, Azerbaycan'ı öğrenen cemiyetin neşriyatından, Bakû.
- İBRAYEV, Şakir (1998), Destanın Yapısı, çev. Ali Abbas Çınar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KAFTANCIOĞLU, Ümit (1979), Köroğlu Kol Destanları, İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- KALAFAT, Yaşar (2000), Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, Ankara: ASAM Yayınları,
- KAPLAN, Mehmet; AKALIN, Mehmet; BALI, Muhan (1973), Köroğlu Destanı, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KÖROĞLİ, Halık Guseynoviç (1988), "Depegöz ve Polifem", çev. Muvaffak Duranlı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, s. 43-52.
- MALINOWSKİ, Bronislaw (1992), Bilimsel Bir Kültür Teorisi, çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- NURMEMMET, Annagülü (1996), Türkmen Halk Destanı Göroğlu, Ahmet Yesevî Vakfı, Ankara: Bilig Yayınları.
- ÖZKAN, İsa (1989), Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKAN, İsa (1992), "Nözügüm Destanı", IV.Milletler arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, II.cilt, Ankara: Türk Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yayınları, s. 297-304.
- ÖZTÜRK, İsa (2003), Köroğlu Destanı, İstanbul: Adam Yayınları.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1992), "Türk Mitolojisi ve Efsanelerinde Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s. 571-581.
- TOGAN, Zeki Velidi (1982), Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlil), 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu (1999), Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Ankara: Ürün Yayınları.